

Geochemia izotopów

Ewa Mucha
Fizyka Techniczna
Semestr VIII

*Datowanie materiałów organicznych
metodą radiowęglową ze szczególnym
uwzględnieniem kości i muszli*

Datowanie materiałów organicznych.

Celem niniejszego seminarium jest przedstawienie: współczesnych poglądów na dokładność datowań materiałów organicznych, w szczególności kości i muszli, omówienie metodyki datowania stosowanej w gliwickim Laboratorium ^{14}C , przedstawienie trudności spotykanych podczas pracy oraz sformułowanie ogólnych wymagań jakie powinny być spełnione dla uzyskania poprawnych dat radiowęglowych.

- ✦ Torfy, gytje i mułki
- ✦ Gleby kopalne
- ✦ Efekt rezerwuarowy
- ✦ Nacieki jaskiniowe

- ✦ Osady jeziorne
- ✦ Martwice wapienne
- ✦ Kości
- ✦ Muszle

Torfy, gytje i mułki

Torfy i gytje detrytusowi zaliczane są do klasycznych materiałów nadających się znakomicie do datowania metodą ^{14}C . Nieco gorzej jest z mułkami, zwłaszcza przy małej zawartości substancji organicznej w osadzie.

W preparatyce wstępnej wiarygodnym materiałem, nadającym się do pomiaru koncentracji ^{14}C jest nierozpuszczalna część próbki RES, pozostała po odrzuceniu frakcji rozpuszczalnych w roztworach HCL i NaOH. Masa próbki po odrzuceniu tych frakcji jest z reguły zbyt mała do wykonania pomiaru w warunkach standardowych.

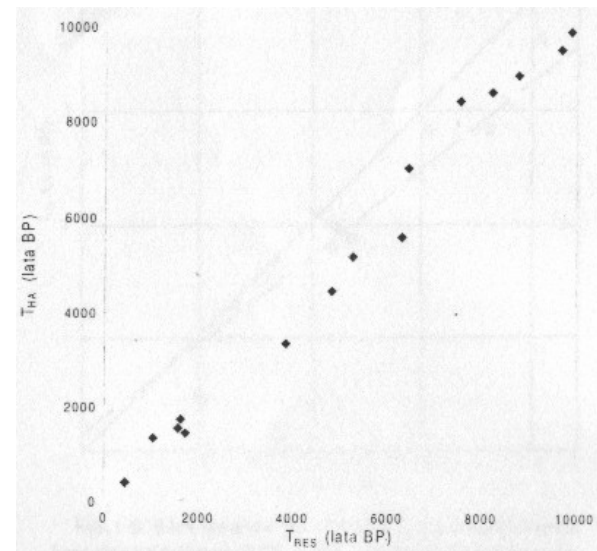
torf

gytja

Torfy, gytje i mułki

Porównanie wyników datowań dla frakcji NaOH-SOL oraz frakcji RES (huminy) przedstawia nam wykres:

Dodatkowym czynnikiem ograniczającym dokładność datowania osadów w wieku przekraczającym 20 BP w skali konwencjonalnych lat radiowęglowych, są zmiany koncentracji radiowęglu w atmosferze w przeszłości.

Wiek BP

Konwencjonalny wiek radiowęglowy datowanej próbki oznaczany jest zwykle skrótami: lat BP, ka BP, ^{14}C BP lub wprost BP.

Wiek BP oznacza czas, który upłynął od momentu zaprzestania wymiany węgla pomiędzy materią z której została wzięta datowana próbka, a otoczeniem do arbitralnie określonej tzw. chwili obecnej, tj. do roku 1950 AD.

Gleby kopalne

Główne źródła trudności:

- ✦ brak jednoznacznie określonego punktu odniesienia w pomiarze wieku,
- ✦ różny wiek poszczególnych składników gleby,
- ✦ duża możliwość odmłodzenia.

Gleba kopalna przez pewien czas zachowuje się jak układ otwarty ze względu na obieg węgla w przyrodzie, a dopiero od momentu przykrycia warstwy organicznej młodszym osadem zaczyna być układem zamkniętym, do którego mogą być stosowane typowe pojęcia chronometrii radiowęglowej.

Poziomy glebowe można dokładnie datować na podstawie obecnych w glebie węgla drzewnych lub fragmentów drewna. Metodyka ekstrakcji frakcji HCl, NaOH-SOL i RES pozwala na poprawne datowanie autogenicznych holocenijskich gleb kopalnych wytworzonych z piasków eolicznych.

Istotne znaczenie dla dokładności datowania ma:

- ✦ kompletne usunięcie korzeni roślin współczesnych,
- ✦ intensywne ekstrakcja kwasów fulwowych.

Efekt rezerwuarowy

Główne trudności spotykane podczas datowania osadów węglanowych metoda ^{14}C związane są z nieokreślona początkową koncentracją izotopu ^{14}C w powstającej warstwie osadu. Konwencjonalny wiek radiowęglowy osadów węglanowych wyznaczony metodą radiowęglową, z reguły różni się od wieku rzeczywistego. Powodem jest pewien błąd systematyczny, który jest określany jako „efekt twardej wody” (1959), efekt rezerwuarowy (1977), a czasami jako tzw. wiek pozorny (1988).

Wzór określający konwencjonalny wiek radiowęglowy: $T_K = 8033 \ln \frac{S_0}{A}$

gdzie: S_0 jest aktywnością wzorca, zaś A – aktywnością datowanej próbki.

Zgodnie z prawem zaniku promieniotwórczego rzeczywisty wiek próbki T określony jest równaniem:

$$T = 8033 \ln \frac{A_0}{A}$$

Gdzie A_0 jest aktywnością ^{14}C w żyjącym organizmie, z którego powstała datowana próbka. W przypadku osadu węglanowego A_0 można traktować jako aktywność izotopu ^{14}C w powierzchniowej warstwie tworzącego się osadu.

Efekt rezerwuarowy

Oznaczając przez q współczynnik rozcieńczenia izotopu ^{14}C w badanej próbce, którego miarą jest stosunek aktywności izotopu ^{14}C w powstającej warstwie do aktywności wzorca

$$q = \frac{A_0}{S_0}, \quad T_K = 8033 \ln \frac{A_0}{qA}$$

czyli

$$T_K = -8033 \ln q + 8033 \ln \frac{A_0}{A}$$

Współczynnik q wyrażony jest w procentach wzorca aktywności współczesnej biosfery, a jego jednostka to pMC (percent of Modern Carbon).

Konwencjonalny wiek radiowęglowy datowanego osadu może być więc przedstawiony jako suma:

$$T_K = T_R + T$$

T - to rzeczywisty radiowęglowy wiek próbki

T_R - miara wielkości efektu rezerwuarowego - wiek pozorny

$$T_R = -8033 \ln q$$

Osady jeziorne

Osady wytrącone w jaskiniach w postaci bardzo różnorodnych form naciekowych uznawane są za najbardziej wiarygodny materiał dla datowania radiowęglowego. Przy małej szybkości sedymentacji nacieków, dużej wilgotności i stabilnych warunkach termicznych, wytrącanie osadu występuje w warunkach równowagi izotopowej, w tym izotopów węgla i tlenu.

Konstrukcja skali czasu dla sedymentacji kolejnych warstw nacieku jest ważnym elementem badań paleoklimatycznych.

Demanovska Jaskyna Slobody

Osady jeziorne

Węgiel występuje w osadach w formie frakcji węglanowej i frakcji organicznej.

Na frakcję węglanową składa się:

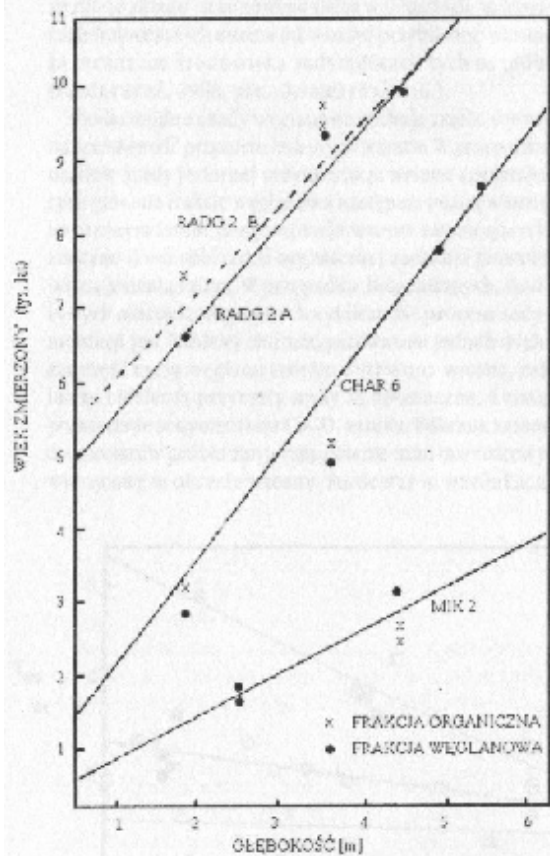
- + CaCO_3 wytrącony z kwaśnych węglanów rozpuszczonych w wodzie,
- + Szczątki drobnych glonów wapiennych
- + Skorupki słodkowodnych ślimaków i małżów.

Frakcja organiczna pochodzi z osadzenia się szczątków roślin jeziornych nawodnych i podwodnych, szczątków zwierząt, planktonu roślinnego oraz materiału organicznego dostarczonego z lądu przez wiatr i rzeki.

Trudność w określeniu wieku radiowęglowego osadów jeziornych związana jest z dwoma czynnikami:

- + z małą ilością węgla zawartego w osadach pod postacią substancji organicznej,
- + nieokreśloną początkową koncentracją izotopu ^{14}C w powstającej warstwie osadu.

Osady jeziorne

Rys. 1.9. Wynik datowania ^{14}C frakcji węglanowej i organicznej próbek osadów z rdzeni RADG 2 (Jezioro Raduńskie Górne), CHAR 6 (Jezioro Charzykowskie) i MIK 2 (Jezioro Mikołajskie)

Martwice wapienne

Warunkiem uzyskania rzeczywistego wieku martwicy jest przede wszystkim autentyczność osadu. Oznacza to, że badany osad powinien być związany genetycznie z miejscem jego powstania oraz nie powinien podlegać dalszym procesom fizykochemicznym:

- + redepozycji, która powoduje zmianę położenia warstwy osadu w profilu
- + diagenzie, która powoduje zmianę w strukturze osadu.

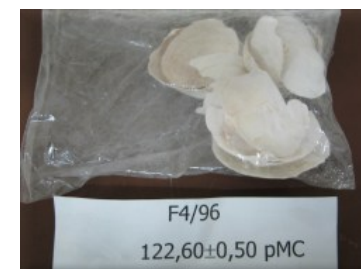
Radiowęglowa skala czasu dla przebiegu sedymentacji w profilach osadów martwic wapiennych jest równocześnie skalą czasu dla zdarzeń klimatycznych, zachodzących w przeszłości.

Kości i muszle

Na możliwość datowania kości i muszli metodą ^{14}C zwrócono uwagę w początkowym okresie rozwoju chronometrii radiowęglowej. Wówczas jednak wyniki były niezgodne z przewidywaniami opartymi na danych stratygraficznych czy kulturowych, jak i również z wynikami datowań innych podobnych próbek. Rozbieżności te wywołane są przede wszystkim dużą możliwością zanieczyszczeń próbki węglem obcego pochodzenia, a dokładniej mówiąc z trudnościami napotkanymi podczas usuwania tych zanieczyszczeń.

Kości i muszle zawierają węgiel głównie w postaci substancji nieorganicznej.

Wiek kości czy muszli, występujących w stanowiskach archeologicznych, jest z reguły dokładnie związany z datą pobytu grupy ludzkiej, w przeciwieństwie np. do węgla drzewnych czy fragmentów drewnianych zabudowań.

Kości – datowanie

- Preparatyka kości metodą Longina, mimo że najprostsza i najmniej pracochłonna, wymaga znacznego czasu i nakładu pracy. Dużym problemem jest otrzymanie odpowiedniej ilości pudru kostnego. Kości kopalne są materiałem bardzo trwałym, mającym jednak pewną elastyczność. Rozdrabnianie na kawałki 5-10 mm wykonuje się ręcznie, a granulację na 0,2 mm uzyskuje się już w młynie wsypując próbkę małymi porcjami. Czas potrzebny na przygotowanie jednej próbki kości to 3-4 dni.
- Do wykonania oznaczenia wieku w warunkach standardowych za pomocą małego licznika proporcjonalnego potrzeba, w przypadku kości o wieku rzędu 1000 lat, około 200 g pudru kostnego. Jednak ze względu na skomplikowany proces obróbki i związane z tym większe niż dla innych typów próbek prawdopodobieństwo zniszczenia próbki wskutek błędu lub awarii masa kości przeznaczonych do datowania powinna przekraczać 400 g.
- Zawartość kolagenu w kościach zależy od ich wieku. Im kość jest starsza, tym jest wymagana większa waga próbki.

Kości - datowanie

- Głównym źródłem błędów przy datowaniu kości jest zanieczyszczenie próbki kwasami humusowymi oraz węglanami obcego pochodzenia osadzonymi w porach kości.
- Duże znaczenie ma wybór odpowiedniej frakcji odpornej na zanieczyszczenia oraz bezbłędne przeprowadzenie procesu wydzielania tej frakcji ze skomplikowanego układu, jakim jest kość. Najbardziej odpowiednim do datowania składnikiem jest **kolagen**. Nie podlega on wymianie chemicznej ani izotopowej. Istotnym ograniczeniem jest niska zawartość kolagenu w kościach.
- Skład chemiczny współczesnych, odtłuszczonych i wysuszonych kości przedstawia tabela 1.

Tab.1. Skład chemiczny współczesnych kości i skład pierwiastkowy kolagenu

Materia mineralna		
		ok. 80%
Fosforan wapnia		60%
Węglan wapnia		7%
Fosforan magnezu		1%
Sole alkaiczne		1%
Woda		8%
Inne		3%
Materia organiczna		
		ok.20%
Kolagen		18%
Złożone proteiny		1%
Inne		1%
Kolagen		
Węgiel		50%
Tlen		25%
Azot		17,5%
Wodór		6,5%
Siarka		0,5%
Inne		0,5%

Kości - Metodyka wydzielenia kolagenu

Głównym źródłem trudności przy wydzieleniu kolagenu z kości kopalnych jest jego nietrwałość. Kolagen jest wrażliwy na działanie podwyższonych temperatur oraz stężonych roztworów kwasów i zasad. Przypadku stosowania preparatyki nie niszczącej kolagenu istnieje ryzyko niecałkowitej eliminacji zanieczyszczeń i odwrotnie, spełnienie wymagania pełnego usunięcia zanieczyszczeń powoduje częściowe straty kolagenu.

Istnieje kilka metod ekstrakcji kolagenu:

- ✦ EDTA,
- ✦ HCL,
- ✦ Haynesa,
- ✦ Longina
- ✦ Kuegera.

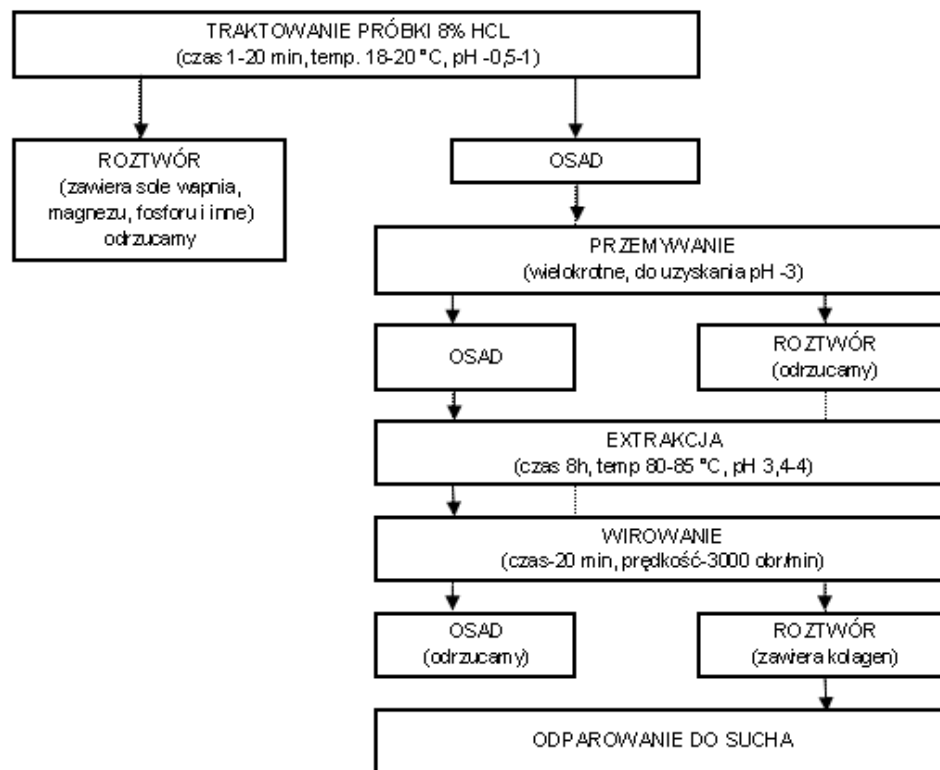
Kości - Metodyka wydzielenia kolagenu

Etapy preparatyki:

- ✚ dokładne wielokrotne mycie kości,
- ✚ rozdrabnianie ich do granulacji 0,2 mm.
- ✚ Spalanie otrzymanego wysuszonego kolagenu
- ✚ oczyszczanie powstałego CO₂

Znaczenie mają tu: granulacja, temperatura, odczyn pH, i czas traktowania.

Schemat procesu ekstrakcji kolagenu opisany przez Longina przedstawia rysunek 1.

Rys. 1. Schemat metody Longina (1971) wydzielenia kolagenu z kości kopalnych

Przykład datowań kości

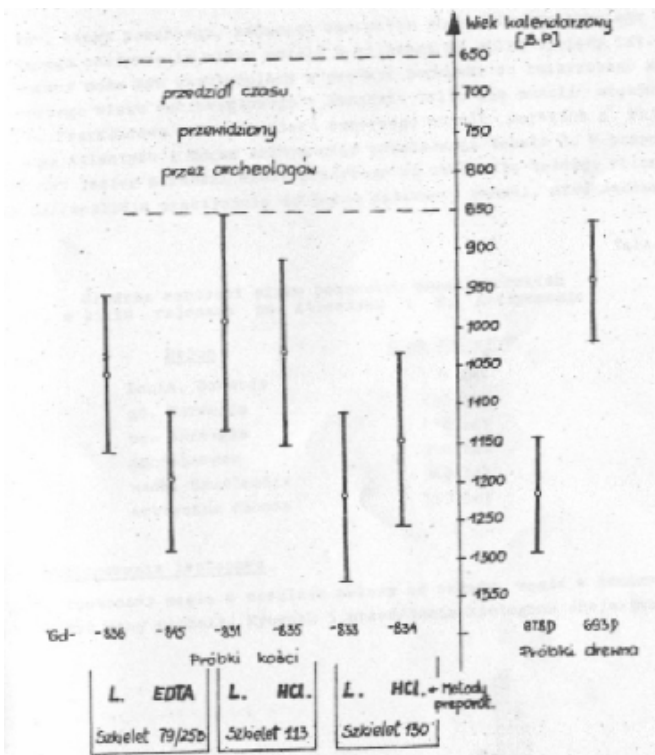
Seria 8 pomiarów wieku próbek z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Czersku nad Wisłą. Datowano próbki z trzech grobów oraz dwie próbki drewna.

Dla każdej próbki kości ekstrakcje kolagenu przeprowadzone zostały dwiema metodami. Wyniki w postaci konwencjonalnych dat radiowęglowych zestawiono w tabeli poniżej.

<u>Próbka</u>	<u>Numer laboratoryjny</u>	<u>Wiek konwencjonalny BP</u>
Szkielet 79/25B	Gd - 836	1095 ± 70
Szkielet 79/25B	Gd - 845	1215 ± 50
Szkielet 113	Gd - 831	1040 ± 110
Szkielet 113	Gd - 835	1080 ± 90
Szkielet 130	Gd - 833	1240 ± 80
Szkielet 130	Gd - 834	1160 ± 85

Przykład datowań kości

Wartości wieku z uwzględnieniem nieoznaczoności współczynnika frakcjonowania izotopowego oraz poprawek na zmiany koncentracji ^{14}C w przeszłości przedstawia rys 2.

Datowanie muszli

Datowanie muszli, podobnie jak kości, stwarza szereg trudności metodycznych jak i interpretacyjnych, wynikających głównie z ich budowy. Zawartość substancji organicznej w muszlach jest tak mała, że do datowania używa się węgla wapnia, stanowiącego około 95% masy muszli.

Podstawowymi trudnościami w datowaniu muszli są:

- ☞ duża podatność na zanieczyszczenie,
- ☞ zaniżenie początkowej koncentracji ^{14}C w muszlach,
- ☞ frakcjonowanie izotopowe

Muszle – zanieczyszczenia

Eliminacja zanieczyszczenia muszli węglem obcego pochodzenia jest praktycznie nie możliwa, gdyż głównym niebezpieczeństwem jest obecność obcego węgla pod postacią tego samego związku, występującego w tej samej postaci krystalicznej.

Jako kryteria pozwalające stwierdzić, że zanieczyszczenie nie miało miejsca, stosowane są:

- ☞ wykluczenie rekrytalizacji,
- ☞ dobry stan powierzchni muszli,
- ☞ zgodność dat radiowęglowych uzyskanych dla zewnętrznej i wewnętrznej części muszli.

Musze - Wiek pozorny

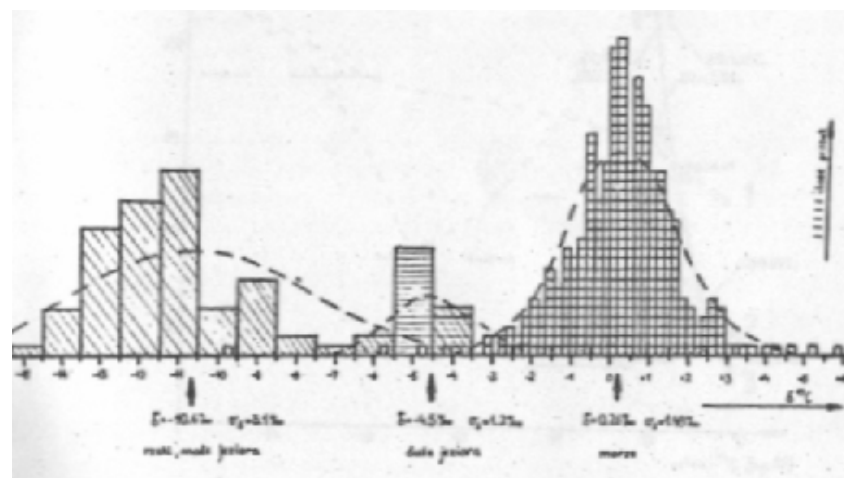

Zanizenie koncentracji izotopu ^{14}C w muszli żyjącego mięczaka w porównaniu ze średnią koncentracją ^{14}C w żyjącej biosferze, występuje dla wszystkich gatunków morskich i słodkowodnych. Konsekwencją tego jest występowanie tzw. wieku pozornego. Ma on charakter błędu systematycznego i powoduje postarzenie wieku muszli o kilkaset do kilku tysięcy lat. Przykładowe wartości wieku pozornego muszli morskich z rejonu północnego Atlantyku i Morza Arktycznego przedstawia tabela 3.

Rejon	Wiek pozorny
Dania, Szwecja	370 lat
Pd. Norwegia	430 lat
Pn. Norwegia	470 lat
Spitsbergen	510 lat
wsch. Grenlandia	560 lat
Arktyczna Kanada	750 lat

Musze - Frakcjonowanie izotopowe

- Frakcjonowanie izotopowe to różnicowanie szybkości reakcji chemicznych i procesów fizycznych w zależności od masy izotopu.
- Skład izotopowy węgla w muszlach zależy od składu węgla w środowisku, w którym żył dany osobnik. Rysunek 3 przedstawia histogram obejmujący wartości $\delta^{13}\text{C}$ zestawione na podstawie danych literaturowych.

Wykres ilustruje fakt istnienia wyraźnych grup wartości $\delta^{13}\text{C}$ dla muszli mięczaków morskich, rzecznych i jeziornych.

Musze - Metodyka datowania

Wstępna preparatyka muszli polega na usunięciu widocznych zanieczyszczeń oraz segregacji muszli według gatunków i stanu zachowania. Muszle ślimaków przed oczyszczeniem kruszy się. Do dalszej obróbki wybiera się dobrze zachowane całe muszle bądź ich duże fragmenty. Wyzwalanie CO_2 przeprowadza się przez traktowanie 8% HCl , przy czym najpierw usuwa się około 20% masy muszli z wierzchniej warstwy traktując muszle HCl przed przyłączeniem próbki do aparatury próżniowej. Jeżeli masa próbki na to pozwala, rozkład muszli dzieli się na dwa etapy, a w rezultacie uzyskuje się dwie porcje CO_2 z części zewnętrznej i wewnętrznej, wykonuje się również dwa oznaczenia wieku.

Przykład datowań muszli morskich

W okresie ostatnich kilku lat wykonano w Laboratorium ^{14}C w Gliwicach ponad 20 datowań muszli, z których na uwagę zasługują wyniki datowań muszli zebranych na terenach morskich Ziemi Oscara w rejonie Cieśniny Forlandsundet na Spitsbergenie.

Miały one pozwolić na określenie wieku poziomów terasowych i tempa wznoszenia izostatycznego skorupy ziemskiej po ustąpieniu lodowca fazy Billefjorden. Wystąpiła pewna trudność, mianowicie wiele gatunków mięczaków np. *Mya*, *Hiatella* żyje na głębokości do kilku metrów pod powierzchnią wody. Muszle takich gatunków mogą zostać osadzone poniżej aktualnego poziomu morza, w rezultacie dając nie dokładne informacje wielkości wyniesienia izostatycznego. Są również gatunki takie jak *Mytilus*, które żyją w wąskiej strefie pływów i mogą dać dokładne wyniki badań wynurzenia lądu.

Mapa Świata - Spitsbergen

Przykład datowań muszli morskich

Wyniki datowań przedstawiono w tabeli poniżej:

Próbka	Numer laboratoryjny	Wiek BP konwencjonalny	Wiek BP skorygowany
ZO-1 MYA	Gd - 788	10070 ± 10	9980 ± 120
ZO-1 HIA	Gd - 1254	10150 ± 100	10060 ± 110
ZO-2 MYT	Gd - 1258	9630 ± 100	9540 ± 110
ZO-3NIEB	Gd - 1255	9720 ± 120	9630 ± 130
ZO-3 PERŁ	Gd - 1257	9500 ± 100	9410 ± 110
ZO-4 OUT	Gd - 1244	9990 ± 80	9900 ± 90
ZO-4.IN	Gd - 1234	10090 ± 140	10000 ± 150
ZO-5 MYA	Gd - 789	10220 ± 150	10130 ± 160
ZO-6 OUT	Gd - 787	10260 ± 220	10170 ± 230
ZO-6.IN	Gd - 1253	9810 ± 100	9720 ± 110

Dla wszystkich próbek wykonano analizy rentgenowskie, wyniki ich świadczą, że muszle uległy rekrytalizacji w co najwyżej nie wielkim stopniu.

Wnioski :

- ✦ Dokładne datowanie wieku bezwzględnego osadów możliwe jest jedynie na podstawie muszli mięczaków morskich.
- ✦ Do datowania powinny być brane muszle jednego gatunku o dobrze zachowanej powierzchni.
- ✦ Gdy tylko masa próbki na to pozwala, powinna być stosowana procedura usunięcia wierzchniej warstwy muszli oraz datowaniu części pozostałej na podstawie dwóch porcji gazu z części zewnętrznej i wewnętrznej.
- ✦ Masa próbki jaka powinna zostać dostarczona to około 30 g – 100 g. Przy większej masie próbki możemy zastosować inny licznik dający większą dokładność wieku konwencjonalnego.
- ✦ Z analiz dodatkowych istotne jest wykonanie analiz rentgenowskich w celu stwierdzenia lub wykluczenia rekrytalizacji.
- ✦ Pomiar współczynnika $\delta^{13}\text{C}$ nie jest konieczne, jednak prowadzi on do uściślenia wieku.

Podsumowanie

- Datowanie metodą radiowęglową. kopalnych kości i muszli mięczaków przedstawia pewne trudności. Trudności te dotyczą zarówno problemów metodyki pomiarów, jak również i zagadnień interpretacyjnych.
- Kolagen, zawarty w kościach jest jedyna frakcja przydatną do datowania. W gliwickim laboratorium kolagen wytwarzany jest metodą Longina. Metoda ta należy do najprostszych, aczkolwiek jest znacznie bardziej pracochłonna w porównaniu z metodami wstępnej chemicznej obróbki drewna i węgla drzewnych. Minimalna masa kości niezbędna do datowania wynosi około 100 g.
- Datowanie muszli mięczaków wykonuje się na nieorganicznej frakcji – CaCO_3 . Niektórzy uważają muszle mięczaków słodkowodnych za nie przydatne do datowania metoda ^{14}C z powodu nieokreślonej wartości ich wieku pozornego. Zalecane jest wykonywanie oznaczenia wieku na części zewnętrznej i wewnętrznej, po uprzednim usunięciu powierzchniowej warstwy muszli metodą trawienia w roztworze kwasu solnego. Niezbędna do datowania minimalna masa muszli o dobrym stanie zachowania wynosi około 30 g.

Literatura:

- 1) Geochronometria nr 1, Datowanie ^{14}C kości i muszli,
- 2) Anna Pazdur, Andrzej Bluszcz, Wojciech Stankowski, Leszek Starkel
„Geochronologia górnego czwartorzędu Polski”
- 3) Strony internetowe:
<http://www.carbon14.pl/c14lab/index.htm>
<http://www.radiocarbon.pl/preprobek.htm>

Dziękuję za uwagę
